

Hagyományteremtő szándékkal indította útjára 2003 telén a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye „Az évszak műtárgya” kamarakiállítás-sorozatát. A sorozat fő célja, hogy rendszeresen a közönség elé tárja a Gyűjteményben folyó munka eredményeit: egy-egy újonnan megszerzett, illetve restaurált művet, vagy olyanokat, amelyekről új és bemutatásra érdemes tudományos eredmények születtek.

A kiállítás-sorozat weboldala:
classics.mfab.hu/antik_gyujtemeny/evszak_mutargya

A szirének az archaikus görögök vallási, költészeti és képi világának nyugtalanító, isteni, és épp isteni létüktől egyszerre vonzó és szörnyű – mert nem emberi – hatalmai közé tartoztak, és a mai világnak is szólnak. Odysseusnak az *Odysseia* XII. énekében elmesélt kalandos története óta fontos és kétértelmű jelentést hordoznak, ami kettős, madár-emberi alakjukban is kifejezésre jut: énekükből a legtökéletesebb isteni szépség, a zene bűvölete árad, lényük viszont a halálhoz kötődik, a költői és a képzőművészeti hagyományban egyaránt. Ahogy Giuseppe Tomasi di Lampedusa, a szicíliai hazájának görög-pogány múltját mélységeiben átélő olasz regényíró *Lighea* című novellájában megfogalmazta, az ógörög szirénnel való csodálatos találkozás során egyúttal halandó kiszolgáltatottságunkat is megtapasztaljuk azzal szemben, ami hatalmas, s a könyörtelen természettel egyidejű és örök. A kiállításon bemutatott négy szirénábrázolás jól szemlélteti ezt a kettősséget.

Az *Odysseia* híres jelenetében már erősen jelen van az említett kettősség. Itt és az epikus hagyományban általában a szirének tengeri lények: szigetükről csábítják édes énekükkel a hajósokat. Az archaikus kor a görög szóbeliség nagy kora volt: a költészetet az énekkel azonosították. A szirének éneke, mint a műzsáké vagy a homérosi énekmondóé, alapvetően két dolgot ígér: varázslatos gyönyört és tudást. Mint az epikus énekes műzsája, a szirének isteni mindentudók:

*...mert mi tudunk mindent, mit a tágterű trójai síkon
túrtek a trójai s argoszi küzdők isteni szóra,
és mindent, mi az életadó földön megesik még.*

A szirének tehát ellenműzsák, énekük a homérosi eposz kísérteties (*unheimlich*) mása. Visszajára fordítják a halhatatlan hírnevet ígérő epikus énekmondást, hiszen halált jelentene, ha, mint Odysseus (aki árbochoz kötve hallgatja az éneküket), engednénk tudásuk csábításának. De a szirének az ének kozmikus erejét is bizonyítják, hiszen hangjukkal békéssé varázsolják a tengert. Ez a kép (varázslatos hang és tükörsíma tenger) továbböröklődik a korai görög kardallíra képzeletvilágában, ahol az alkmani és pindarosi *partheneion*okban a hajadon lánykar isteni párhuzamaként, mintaként említik a sziréneket. Mint az isteni szférához tartozó bűvölet, az édes énekben van valami az emberfeletiből, a démoniból (az archaikus görögben az isteni és a démoni egyet jelent). A későbbi költők és vázafestők

A szirének éneke

Agócs Péter

A Mesternek

dél-itáliai eredetű hagyománya szerint (így egy híres londoni vörösalakos stamnoson) Odysseus legyőzte a sziréneket, akik bánatukban öngyilkosok lettek, amiért végleg elcsábítani nem tudták: Nápolyban egyikük, Parthenopé sírjánál kultusz volt, a város fontos látványossága, de ez a helyi hagyomány nem érintette az örök szirének alakját és emberfölötti furcsaságát.

Az *Odysseia* költője nem beszél a szirének alakjáról. Odysseust elbeszélésében egyedül a hang foglalkoztatja. A szirén képi alakja más hagyománytól ered. A szárnyas, madártesztű, nőfejű keveréklény (*Mischwesen*) képi formát ad annak a nyugtalanító kettősségnek, ami a homérosi elbeszélésben az isteni hangban ölt testet. A madárember típusa keleti (mezopotámiai) és főleg egyiptomi gyökerekhez vezethető vissza (talán az egyiptomi sírfestmények lélekmadár-, azaz *ba*-ábrázolásai nyújtják a legközelebbi támpontot). Az alak a 7. századtól, a görög művészet orientalizáló korszakában egyre fontosabb képi motívummá vált, a korinthusi vázafestészetben ornamentális állat- és madárfrízek gyakori eleme. A szirénalak ekkor mindenféle vázaformán megjelenik – ahogy később is: a legszebb képi illusztrációja az *Odysseia*-jelenetnek a British Museum vörösalakos stamnosán van, amit a férfiak közös ivászataira, a symposionokra szántak, mielőtt az etrusiai Vulci nekropolis egyik sírjába került. De az utóbbi kép egyértelműen az *Odysseia*-jelenet illusztrációja. A 6. század második feléből származó, elsősorban attikai vázákon már vannak olyan azonosító feliratok, illetve az *Odysseia* jelenetét szorosan illusztráló képek, amelyek jelzik, hogy a madárember keletről származó képi alakját már azonosítják a mitológiai szirénekekkel. De a korábbi, korinthusi és más eredetű kora archaikus szirénábrázolások azonosítása és értelmezése problémás marad, bár a tudomány ezeket is szirénnek hívja, hiszen nem narratív jelenetekről, hanem ornamentális kompozíciókról van szó: lehet, hogy a szárnyas szirén-szkhéma többféle jelentést hordozott.

Az orientalizáló és a korai archaikus művészetben gyakoriak a szakállas férfiszirének, akiknek értelmezése szintén talányos. Ezt a típust szemlélteti az egyedülálló, a Kr. e. 6. század végén Boiótiában készült terrakotta szobor (1. kép). A kézzel mintázott, tömör agyagszobor kiterjesztett szárnyú teste szervesen nő ki a kerek talapatból. Az orr és szakáll erősen kiáll az arc síkjából, és a további arcrészletek matt festése jól látszik; a szétterjesztett szárnyak mintha arra utalnának, hogy az alak a levegőbe veti magát. A lelőhelye ismeretlen: de miután a leg-

1. kép

több ismert lelőhelyű boiótiai terrakotta sírból került elő, lehet, hogy ez a szakállas szirén is kísért valakit a túlvilágra.

Kicsivel korábban, 550-540 körül készült a magas talpú, feketealakos díszítésű ivócsésze (*kylix*), a lakón (spártai) vázafestészet virágkorának remek darabja (2. kép). A belsejébe festett kompozíció lován ülő és egy másik lovat vezető ruhátlan, fegyvertelen ifjút ábrázol. A ló hátán, a lovas mögött, számára láthatatlanul kis szirén ül. Alakja az orientalizáló korban kialakult gyakoribb női változatot mutatja. Több ilyen lovasat ábrázoló *kylix* ismert a lakón vázafestészetből, és a szirének, illetve a szárnyas emberalakok szintén igen gyakoriak, de ez az egyetlen példány, ahol a két motívum összekapcsolódik. A kép jelentése narratív támpontok hiányában itt is enigmatikus: a másik ló talán egy harcoló vagy elesett társé, vagy egy elesett ellenfélé lehet; a lovas meztelensége talán idealizált fiatalságot jelez. A szirén (mint a más lakón vázákon igen gyakran felbukkanó madár- vagy szárnyas emberalakok) vagy a halál közelségére, az élet rövidségére utaló jelként áll (Horatius lírai szóképével a lovas

2. kép

háta mögött fészkelő, fenyegető „fekete gond” ábrázolására), vagy az isteni hatalmak egy diffúzabb jelenlétére utalhat az alighanem fogadalmi használatra vagy sírba tételre szánt edényen. De ha a mitikus szirénekkal azonosítjuk az alakot, akkor valószínű, hogy a túlvilág csábítását ábrázoló chthónikus-alvilági lényvel állunk szemben.

Ide kapcsolódik a Kr. e. 5. század első évtizedeiben készült athéni fehéralapos lékythos is (3. kép), amely Fleissig József, az Auschwitzban 1944-ben meggyilkolt műgyűjtő hagyatékából került az Antik Gyűjteménybe. Ez az edénytípus a sírnál bemutatott olajáldozatok szokásos kelléke, sírok gyakori melléklete – ebben az esetben tehát biztosan ismert a váza rendeltetése. A stílus a nagyon kései, ikonográfiailag roppant inventív, de technikailag gyenge attikai feketealakos Beldam- („Boszorkány”)-műhely sajátosságait mutatja. A vázát figurális jelenet díszíti: sziklán álló szirént látunk, aki egy széken ülő, félmeztelen ifjúnak énekel. Lyrán kíséri énekét, egyik kezével a húrokat érinti, a másikban a pengetőt tartja. Az ifjú visszafordítja fejét, a szirénre néz. Bal kezében botot tart (ez Athénban a szabad polgár státuszát jelzi), jobbában pedig hasonló alakú lékythost, de az is lehet, hogy üdvözlésre emeli a kezét. Ahogy Szilágyi János György egyik tanulmányában kimutatta, a kép egyetlen, furcsa, nem egységes térré rendezzi a halál-énekes szirén mesebeli világát egy otthonos, hétköznapi jelenettel: az ifjú, akit talán a sír tulajdonosával azonosítottak, a szirén elbűvölő hangjában találja meg a halál nyugalmát. A halál itt egyáltalán nem ijesztő és távolí, hanem nagyon is közeli dolog: egyfajta szerelmi jelenet tanúi vagyunk, ahol az élő, akiből hamar halott lesz, felismeri a halál közeledését és elfogadja.

A sziréneket az 5–4. századi Athénban és a görög világ más pontjain gyakran ábrázolták síremlékeken is. Szinte ember nagyságú szirénszobor állt például az athéni Kerameikos több sírján, de a sírsztéléket is gyakran díszítik zenélő vagy gyászoló szirének. Később a görög nyelvet és művészi formákat sokfelé elterjesztő, a Mediterráneum keleti felét sokszínű kulturális koinéba egyesítő hellénisztikus korban is számos helyen felbukkannak. Feltehetően a Kr. e. 2. század első felében, alexandriai műhelyben formázhatták meg a kiállítás utolsó darabját, a gyászoló szirén terrakotta szobrát (4. kép). Ez a szirén szép, fiatal nő, élethűen megmintázott emberi testtel, nagy madárlábakkal és hatalmas, kiterjesztett szárnyakkal. A gyásznak a görög kultúrában ismert hagyományos gesztusait mutatja: bal kezével a fejét fogja, vagy kibontott, hosszú, vállára hulló haját tépi (a kezét elnagyoltan mintázták, ezért nem látható pontosan), jobb tenyerével pedig a mellét veri. Ez az ábrázolásmód közeli párhuzama a Kr. e. 4. századi márvány sírszobrok egyik változatának, a fájdalomtól hátragörnyedő, fájdalmas arckifejezésű gyászoló szirénnek. A szirén itt sem félelmetes; a hozzátartozók gyászát, a halott elsiratását (ez is az ének egyik formája a görög hagyományban) jeleníti meg. Az emberen túli szféra rokonszenvvel tekint az „egynapigélő” emberre a halál örök

3. kép

szépségének és fiatalságának vigasztaló, de ugyanakkor elkerülhetetlen képében. (Érdekes előzményt jelenthetnek a lykiai Xanthosból származó, ma a British Museumban látható, ún. Harpyia-sír (Kr. e. 480/470) domborművei sarkaiban látható, repülő szirénalakok, akik szinte anyáskodó gyöngédséggel vizsik a halottak gyermekméretüként ábrázolt lelkét a túlvilág felé.) *Komm, süßer Tod, komm, selge Ruh!* – „Jöjj, édes halál, jöjj, áldott nyugalom...”

4. kép

Bibliográfia

- Bettini, M. – Spina, L. 2007. *Il mito delle Sirene. Immagini e racconti dalla Grecia a oggi*. Torino.
- Buschor, E. 1944. *Die Musen des Jenseits*. München.
- Ford, A. 1992. *Homer: The Poetry of the Past*. Ithaca.
- Hofstetter, E. 1997. „Seirenes”: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* VIII. 1–2. Zürich–München. – A katalógusért lásd VIII. 1, 1093–1104 (kimerítő bibliográfiával).
- Hofstetter, E. 1990. *Sirenen im archaischen und klassischen Griechenland*. Würzburg.
- Marót K. 1956. *A görög irodalom kezdetei*. Budapest.
- Padgett, J. M. (szerk.) 2003. *The Centaur's Smile: The Human Animal in Early Greek Art*. New Haven.
- Pietro Pucci, P. 1997. *The Song of the Sirens: Essays on Homer*. Lanham.
- Segal, Ch. 1994. *Singers, Heroes and Gods in the Odyssey*. Ithaca.
- Szilágyi J. Gy. 1957. „A görög irodalom kezdetei. Megjegyzések Marót Károly könyvéhez”: *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 10, 424–442.

- Szilágyi J. Gy. 2005. „Szirénzene”: Szilágyi J. Gy.: *Szirénzene. Ókortudományi tanulmányok*. Budapest, 51–56.
- Thomsen, A. 2011. *Die Wirkung der Götter. Bilder mit Flügelfiguren auf griechischen Vasen des 6. und 5. Jahrhunderts v. Chr.* Berlin–Boston.
- Weicker, W. 1902. *Der Seelenvogel in der alten Literatur und Kunst: Eine mythologisch-archäologische Untersuchung*. Leipzig.

Az évszak műtárgya – 2013. ősz
Szépművészeti Múzeum, Reneszánsz Csarnok
2013. szeptember 17. – 2013. december 1.

A fotókat Mátyus László készítette

A kiállítás a Napfolt Kft.
támogatásával valósult meg.

